

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗΣ ΕΥΣΕΒΕΙΑΣ (9^{ΟΣ}-12^{ΟΣ} ΑΙΩΝΑΣ)

Σπυρίδων Π. Παναγόπουλος*

Ιστορικός-Βυζαντινολόγος

Περίληψη:

Η παρούσα εργασία ασχολείται με την επίδραση του μοναχισμού της μεσοβυζαντινής περιόδου στη διαμόρφωση της αυτοκρατορικής ευσεβείας. Βασικός διαμορφωτής θεωρείται ο άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος και ο μαθητής του Νικήτας Στηθάτος, οι οποίοι, μέσω των συγγραμμάτων τους, άσκησαν επιρροή στη διαχείριση της αυτοκρατορικής εξουσίας. Οι αυτοκράτορες μετά την περίοδο της Εικονομαχίας -κυρίως από τον 9^ο-11^ο αιώνα- ήσαν ευαίσθητοι στην ιδέα της αυτοκρατορικής ταπεινότητας, μια εσωτερική συστολή η οποία δεν ήταν απλά η κατάσταση που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος όταν έρχεται αντιμέτωπος με τον θάνατο, αλλά η οποία έλαβε τη μορφή της συμπονετικής μετάνοιας, ειδικά όταν η νομιμότητά των αυτοκρατόρων θα μπορούσε να αμφισβητηθεί από τους συγχρόνους τους. Αυτή η ταπεινοφροσύνη παρουσίαζε ομοιότητες με εκείνη των μοναχών ενώπιον του Θεού, επειδή οι αυτοκράτορες απειράσθησαν να μιμηθούν τον μοναστικό τρόπο ζωής με ενάρτη και λιτή συμπεριφορά.

Article info:

Received: January 25, 2023

Corrected: March 3, 2023

Accepted: May 7, 2023

Λέξεις Κλειδιά:

ΒΥΖΑΝΤΙΟ,
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ,
ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ,
ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ,
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΕΥΣΕΒΕΙΑ,
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ.

ΠΡΟΟΙΜΙΑΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

“Διὰ σπλάγχνα ἐλέους σου ἐξαπέστειλας κάκεῖθέν με ἀνήγαγες καί λαμπρότερον ἐτίμησας, καί ἀπό βασιλέων καί ἀρχόντων, ὡς σκευὸς ἄτιμον βουλευθέντων μοι χρῆσασθαι εἰς λειτουργίαν τῶν θελημάτων αὐτῶν, ἀρρήτοις σου κρίμασιν ἀπελύτρωσας· δῶρα χρυσίου καί ἀργυρίου, καίτοι φιλαργύρου μου ὄντος, λαβεῖν με οὐκ εἶσας, δόξαν καί περιφάνειαν βίου, διδομένην μοι εἰς ἀπεμπόλησιν τοῦ ἁγιασμοῦ σου, ὡς βδέλυγμα ταύτην λογίσασθαι ἐδωρήσω μοι”¹

1 Συμεών Νέος Θεολόγος, *Κατηχήσεις*, XXXVI, 332.

Με αυτόν τον τρόπο ο άγιος Συμεών Νέος Θεολόγος (†1022 μ.Χ.), ηγούμενος της Μονής του Αγίου Μάμα στην Κωνσταντινούπολη, ευχαριστεί τον Θεό, ο οποίος τον εξήγαγε από τη ματαιοδοξία μιας ζωής αφιερωμένης στη δόξα και στο χρήμα, ενώ επίσης τον βοήθησε να ακολουθήσει έναν «φωτεινότερο» δρόμο, τον μοναστικό δρόμο. Η ιδέα της υπεροχής της μοναστικής αξίας από την αυτοκρατορική αξία έχει ήδη παρουσιαστεί στους Πατέρες του βυζαντινού μοναχισμού, ιδιαίτερα στον άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο και στις επιστολές του Ιωάννη Γαζαίου,² αλλά οι πηγές του 10^{ου} και του 11^{ου} αιώνα φέρουν αυτή την ιδέα στο αποκορύφωμά της, επιβεβαιώνοντας την ανωτερότητα της μοναστικής πνευματικής εξουσίας έναντι οιασδήποτε άλλης αξίας, ακόμη και της αυτοκρατορικής. Θα διαπιστώσουμε με την έρευνά μας ότι τα πνευματικά ρεύματα τα οποία προήλθαν από τον μοναχισμό, ανέπτυξαν την ιδέα της υπεροχής των μοναχών στη Βυζαντινή Εκκλησία και τόνισαν την κεφαλαιώδη σημασία της θείας χάριτος στην ιεροσύνη.

Ο Συμεών Νέος Θεολόγος λοιπόν, και υπό το υψηλό αξίωμα το οποίο διακονούσε, στις αρχές του 11^{ου} αιώνα ενσάρκωσε αυτόν τον προβληματισμό σχετικά με τη μοναστική υπεροχή.³ Η μυστική πνευματικότητα πάντως, που περιλαμβάνεται στις *Κατηχήσεις* του και την οποία συναντούμε στα κείμενα του βασικού μαθητή του, του Νικήτα Στηθάτου, φαίνεται να είχε επιρροή στην αυτοκρατορική ευσέβεια. Οι αυτοκράτορες μετά την περίοδο της Εικονομαχίας -κυρίως από τον 9^ο-11^ο αιώνα- ήσαν ευαίσθητοι στην ιδέα της αυτοκρατορικής ταπεινότητας, μια εσωτερική συστολή η οποία δεν ήταν απλά η κατάσταση που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος όταν έρχεται αντιμέτωπος με τον θάνατο, αλλά η οποία έλαβε τη μορφή της συμπονετικής μετάνοιας, ειδικά όταν η νομιμότητα των αυτοκρατόρων θα μπορούσε να αμφισβητηθεί από τους συγχρόνους τους. Αυτή η ταπεινοφροσύνη παρουσίαζε ομοιότητες με εκείνη των μοναχών ενώπιον του Θεού, επειδή οι αυτοκράτορες αποπειράθησαν να μιμηθούν τον μοναστικό τρόπο ζωής με ενάρτη και λιτή συμπεριφορά. Η περίοδος χαρακτηρίστηκε από τον διευρυμένο αριθμό αυτοκρατόρων οι οποίοι εκάρησαν μοναχοί, είτε για πολιτικούς λόγους είτε λίγο πριν από τον θάνατό τους. Προσέτι, θα διαπιστώσουμε και θα δούμε ότι οι χρονογράφοι φαίνονται προσκολλημένοι στην ανάδειξη των πνευματικών κινήτρων των αυτοκρατόρων που ενδύθηκαν το μοναχικό σχήμα.

2 Βαρσανούφιος και Ιωάννης Γαζαίος, *Correspondance*, III, επιστολή αρ. 833· Ιωάννης Χρυσόστομος, *Adversus oppugnatores vitae monasticae*, PG, 47, col. 345-407· Ιωάννης Χρυσόστομος, *Comparatio regis cum monacho*, PG, 47, col. 387-392. Πρβ. Hausherr 1955, 32.

3 Για τη σκέψη και το θεολογικό έργο του Συμεών του Νέου Θεολόγου, βλ. κυρίως Krivochéine 1986, McGuckin 1996, 17-35 και Alfeyev 2000. Η μελέτη του TURNER 1990, σχετίζεται πιο συγκεκριμένα με την πνευματική κατεύθυνση, όπως ορίζεται από τα γραπτά του Συμεών και του μαθητή του, Νικήτα Στηθάτου.

ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗΣ ΕΥΣΕΒΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ 9^Ο ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΎΣΤΕΡΑ

Οι λογοτεχνικές και εικονογραφικές πηγές υποδηλώνουν ότι η πνευματική αναβίωση του 11^{ου} αιώνα, που ενσαρκώθηκε κυρίως από τη μορφή του Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου, είχε απηχήσεις στις διάφορες μορφές έκφρασης της αυτοκρατορικής ευσέβειας. Οι αυτοκρατορικές ιδιότητες, όπως περιγράφονται κυρίως από τους χρονογράφους, υπονοούν τις παραδοσιακές αρετές που συναντούμε ήδη τον 6^ο αιώνα στις συμβουλές που απευθύνει ο διάκονος Αγαπητός προς τον Ιουστινιανό· πρόκειται για τη δικαιοσύνη, την καλοσύνη και την ταπεινοφροσύνη:

Η ταπεινοφροσύνη την οποία περιγράφει ο Αγαπητός αναφερόταν ιδιαίτερα στη θνητή κατάσταση του ανθρώπου που έγινε αυτοκράτορας με τη χάρη του Θεού και η οποία υπενθυμίζεται ιδιαίτερα κατά τη στέψη του και κατά τη διάρκεια της τελετής πριν από την ταφή του.⁴ Ωστόσο, παρατηρούμε μια εξέλιξη στην έκφραση της αυτοκρατορικής ευσέβειας που λαμβάνει μια πιο συμπονετική στροφή από τα μέσα του 10^{ου} αιώνα. Οι λογοτεχνικές και οι εικονογραφικές πηγές αναπτύσσουν το θέμα της αυτοκρατορικής ταπεινότητας που σχετίζεται με την ιδέα της μετάνοιας, ιδίως όσον αφορά στους αυτοκράτορες του 10^{ου} και 11^{ου} αιώνα, οι οποίοι ανήλθαν στην εξουσία με τη δύναμη των όπλων ή λόγω της πολιτικής αστάθειας. Η ταπεινοφροσύνη του αυτοκράτορα ήταν επίσης ίδια με εκείνη των μοναχών, διότι ο μοναχικός τρόπος ζωής έδινε τότε μια ισχυρή έλξη στους αυτοκράτορες, οι οποίοι υιοθέτησαν τις θεμελιώδεις αξίες του, την πενία, την αγνότητα και την υπακοή, και συχνά έγιναν μοναχοί στο πέρας του βίου τους.

Η αυτοκρατορική μετάνοια

Η ευσέβεια των πρώτων αυτοκρατόρων της Μακεδονικής δυναστείας δεν φαίνεται να χαρακτηρίζεται από τις ανωτέρω εκφράσεις της συμπόνοιας και της ταπεινοφροσύνης. Ο Βασίλειος Α' αναφέρει την ταπεινοφροσύνη μεταξύ των ουσιωδών αυτοκρατορικών αρετών, με προεξάρχουσες τη σύνεση και τη δικαιοσύνη, σε μια σειρά από παραινετικά κεφάλαια που απευθύνονται στον υιό του Λέοντα Στ', του οποίου σκοπός ήταν να τού θυμίσει τη ματαιοδοξία των ανθρώπινων υποθέσεων. Ο Βασίλειος παραγγέλλει στον υιό του: «τίμησον οὖν τὴν Ἐκκλησίαν, ἵνα τιμηθῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἱερεῖς αἰδοῦ, οἷα πατέρες πνευματικούς, καὶ μεσίτας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν».⁵ Ο Βασίλειος Α' δεν συγκινείται από τα συναισθήματα της μετάνοιας τα οποία συνδέονται με τις συνθήκες της πρόσβασής του στην εξουσία, μετά τη δολοφονία του Μιχαήλ Γ' το 867, και φαίνεται ότι ο θάνατος του πρεσβύτερου υιού του, του Κωνσταντίνου το 879, τού υπενθύμισε το έγκλημά του.⁶

4 Karlin-Hayter 199, 112-155· Dagron 1996, 55.

5 PG, 107, col. XXIV.

6 Πρβ. Dagron, *Empereur et prêtre*, 135.

Ο Λέων Στ' αναντιλέκτως τιμούσε τους μοναχούς, όπως τού συνέστησε ο πατέρας του, αλλά ο αυτοκράτορας δεν φαίνεται να έδειξε ιδιαίτερη ταπεινοφροσύνη στον πνευματικό πατέρα του Ευθύμιο, όπως αποδεικνύεται από την αφήγηση του *Βίου* του, η οποία υπογραμμίζει μάλλον τους ισχυρισμούς του αυτοκράτορα να συμβουλεύει τον Ευθύμιο κατά τις επισκέψεις του στη μονή Ψαμαθίων.⁷ Ο αυτοκράτορας είναι ο συγγραφέας μιας «πραγματείας για την κυβέρνηση των ψυχών», που προοριζόταν πιθανότατα για τον Ευθύμιο, στην οποία εκφράζει το ενδιαφέρον του για τα μοναστικά ζητήματα.⁸ Το κείμενο παρουσιάζεται ως μια σειρά αινιγματικών αφορισμών, συνοδευόμενοι από σχόλια του αυτοκράτορα που απευθύνονται στους μοναχούς. Αυτές οι συμβουλές ασχολούνται με τα προβλήματα της πνευματικής καθοδήγησης. Ο Λέων Στ' υπενθυμίζει ότι οι μαθητές πρέπει να υποταχθούν πλήρως στο θέλημα του πνευματικού πατέρα τους και να παραιτηθούν από το οικείο τους θέλημα.⁹ Πρόσταζε, επίσης, τους αρχάριους να ασχολούνται στον ασκητισμό με μέτρο αλλά και με θάρρος, αποφεύγοντας τόσο τη χαλάρωση όσο και την υπερβολή. Στο προοίμιο ο αυτοκράτορας δηλώνει ότι αφιέρωσε χρόνο για να συνθέσει αυτή την πραγματεία όταν είχε καταβληθεί από τις ευθύνες και τις κοσμικές ανησυχίες και ότι, εάν ορισμένες από αυτές τις συμβουλές προέρχονται από τα αναγνώσματά του, άλλες είναι αποτέλεσμα του δικού του προβληματισμού για αυτά τα θέματα. Όλο το κείμενο δείχνει μια συγκεκριμένη συγκαταβατικότητα προς τους μοναχούς και ειδικότερα προς τον Ευθύμιο, τον οποίον ο αυτοκράτορας δεν δίστασε να τον αντικαταστήσει.

Αρκετές πηγές δείχνουν, ωστόσο, ότι ο Λέων Στ' θα είχε μετανοήσει για τα λάθη του στο τέλος του βίου του, ιδίως για τον τέταρτο γάμο του με τη Ζωή Καρβονοψίνα. Λέγεται ότι είχε συντάξει μια διαθήκη με την οποία καταδίκασε την τετραγαμία, ζητούσε το θείο έλεος και τη συχώρηση του Πατριάρχη Νικόλαου Μυστικού, ο οποίος αντιτάχθηκε σε αυτόν τον γάμο και είχε καθαιρεθεί από τον αυτοκράτορα.¹⁰ Η αυθεντικότητα αυτής της διαθήκης δεν είναι ομόφωνη μεταξύ των ιστορικών που θεωρείται, από ορισμένους, ότι αυτό το κείμενο θα δημιουργήθηκε μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα, τη στιγμή της ανάκλησης του Νικόλαου Μυστικού από τον Αλέξανδρο το 912. Αυτή η πλαστή διαθήκη θα κατασκευάστηκε στο περιβάλλον του Πατριάρχη, με σκοπό να τονίσει τη νομιμότητά του σε σύγκριση με τον Ευθύμιο που τον είχε αντικαταστήσει κατά τη διάρκεια του ζητήματος της τετραγαμίας.¹¹ Είτε αυτή η διαθήκη είναι αυθεντική είτε όχι μαρτυρεί πρωτίστως την ανάγκη προστασίας του Λέοντα Στ' από το ανάθεμα και την εδραίωση της νομιμότητας του αδελφού του Αλεξάνδρου και του υιού του, του Κωνσταντίνου Ζ', ο οποίος γεννήθηκε ακριβώς από τον τέταρτο γάμο του. Αυτό είναι το νόημα των ποιημάτων που συντάχθηκαν μετά τον θάνατο του Λέοντα Στ' και υπογραμμίζουν τη νομιμότητα του Κωνσταντίνου Ζ' που γεννήθηκε, ωστόσο, με «παραβίαση του νόμου».¹²

7 Βλ. Meggenis, *L'empereur et le moine*, κεφ. 2, I. a.

8 Papadopoulos-Kerameus 1909, 213-253. de Matons 1973, 181-242.

9 Papadopoulos-Kerameus, *Varia graeca sacra*, 222-223, 228, 240.

10 Το κείμενο εκδόθηκε από τον Oikonomidès 1963, 46-52, 265-270. Αυτή η διαθήκη φαίνεται να επιβεβαιώνεται από ένα απόσπασμα του *Βίου του Νικήτα Παφλαγόνα*, εχθρικός απέναντι στον Λέοντα Στ', βλ. Flusin 1985, 119-131 (κείμενο και γαλλική μετάφραση), 10(1987), 233-260 (σχολιασμός). Για το ζήτημα της τετραγαμίας, βλ. Dagron 1993, εδw 188-192 και Tougher 1997, κεφάλαιο 6.

11 Karlin-Hayter, 1962, 317-322· Karlin-Hayter 1963, 483-486. Σε μια επιστολή που εστάλη στον πάπα το 912, ο Νικόλαος Μυστικός ισχυρίζεται ότι είχε ανακληθεί από τον Λέοντα Στ' λίγο πριν από το θάνατο του τελευταίου. Βλ. Νικόλαος Μυστικός, *Επιστολαί*, αρ. 32, 214-244 (Grumel Darrouzès, *Regestes*, I, 2, αρ. 616).

12 Ševčenko 1969-1970), εδw 202.

«Νομίμω συναφεία τε καὶ οὐκ ἀθέσμω γάμω
 ἢ φύσις ἀνεβάλλετο παιδὸς ἄρρενος τόκον·
 ὦ βάθος θεοῦ κριμάτων.
 Ξένον, ἀλλ' οὕτως ἔδοξε τῇ ἄνωθεν προνοίᾳ.
 ἐν παραβάσει νόμου τε ὁ παῖς ἀπογεννᾶται.
 Ὁ νόμος εἰ καὶ ἤργησε, πάλιν ἐνομοθέτει·
 τῷ ἱερῷ κανόνι δε, τὸ κρίνειν παρεχώρει.
 ὦ βάθος θεοῦ κριμάτων.
 Πλύνεται τοῦ μιάσματος ρεύμασι τῶν δακρύων,
 καὶ τῇ μητρὶ προσφύεται πάλι τῇ ἐκκλησίᾳ».

Το ποίημα αναδεικνύει έναν αρκετά ξεκάθαρο υπαινιγμό για τον Τόμο της ένωσης που διατυπώθηκε από τη Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης το 920 και η οποία τερμάτισε την κρίση της *Τετραγαμίας* θεσπίζοντας, σχετικά με το όταν κάποιος εκ νέου προέβαινε σε γάμου κοινωνία, ορισμένους νέους κανόνες που είχαν ισχύ νόμων.¹³ Το κείμενο υπογραμμίζει, επίσης, ότι η μετάνοια του Λέοντα Στ' εξασφάλισε τόσο τη συγχώρεση των αμαρτιών του όσο και τη νομιμότητα της διαδοχής του γιου του. Η ταπεινότητα του αυτοκράτορα, όπως περιγράφεται στο ποίημα, φαίνεται να απηχείται σε ένα μωσαϊκό του νάρθηκα της Αγίας Σοφίας που αναπαριστά έναν αυτοκράτορα σε θέση προσκύνησης, γονατισμένος ενώπιον του θρόνου του Χριστού, σε θέση μετάνοιας και ικεσίας. Η χρονολόγηση του μωσαϊκού από τα τέλη του 9^{ου} αιώνα ή τις αρχές του 10^{ου} αιώνα φαίνεται να επιβεβαιώνει την ταύτιση του μετανοηθέντος αυτοκράτορα με τον Λέοντα Στ', αλλά αυτή η έκφραση μυστηριώδους ταπεινότητας ενδεχομένως και να μην αναφέρεται σε συγκεκριμένο αυτοκράτορα και να μαρτυρεί, γενικότερα, τη δύναμη αυτής της εικόνας έναντι της αυτοκρατορικής εξουσίας.¹⁴

Τα συναισθήματα της μετάνοιας του Βασιλείου Α' και του Λέοντα Στ', αν μαρτυρούν την ευσέβεια αυτών των αυτοκρατόρων και την προσήλωσή τους σε θεμελιώδεις χριστιανικές αρετές όπως η ταπεινοφροσύνη και η φιλανθρωπία, δεν εκφράζονται ακόμη με το πάθος που χαρακτηρίζει την ευσέβεια των διαδόχων τους, ιδίως του Ρωμανού Λακαπηνού, ο οποίος έδειχνε μεγάλο σεβασμό στους μοναχούς των οποίων τις προσευχές αναζητούσε συνεχώς. Η έκφραση της ταπεινότητάς του συνδέεται με αυτή της μετάνοιας του, στο βαθμό που ο Ρωμανός Λακαπηνός δεν σεβάστηκε την αφοσίωσή του να διατηρήσει τα δικαιώματα του Κωνσταντίνου Ζ' και εξάσκησε, με τους υιούς του, την ίδια την εξουσία. Εξόριστος στη νήσο Πρώτη το 944, σε ένα μοναστήρι που είχε ιδρύσει ο ίδιος και φοβισμένος από την προοπτική του θανάτου, ο αυτοκράτορας κάλεσε τους μοναχούς να συγχωρέσουν τις αμαρτίες του:

13 Westerink 1981, 58-68· Grumel-Darrouzès, *Regestes*, I, 2, ap. 715. Πρβ. Dagron 1993, 167-240.

14 Oikonomidès 1976, 151-172· Jolivet-Lévy 1987, 441-470· Dagron 1993, 193-194· Dagron, 1996, 129-131, 137-138· Cormack 1994, 245-247.

«Ὁ δὲ βασιλεὺς Ῥωμανὸς ἀποστείλας εἰς πάντα τὰ μοναστήρια καὶ τὰς λαύρας, ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν καὶ εἰς Ῥώμην, προσεκαλέσατο μοναχοὺς ἁγίους τὸν ἀριθμὸν τριακοσίων· καὶ τῇ μεγάλῃ πέμπτῃ ἐκδυσάμενος τὸν χιτῶνα καὶ τὴν στολὴν, ἣν περιεβέβλητο, ἐνώπιον πάντων σταθεὶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅτε ἔμελλεν ὁ πρεσβύτερος ὑψώσῃ τὸν θεῖον καὶ ἅγιον ἄρτον, ἔχων ἐν χαρτίῳ γεγραμμένας τὰς ἑαυτοῦ ἁμαρτίας, πάσας ἐστηλίτευσεν αὐτὰς κατενώπιον πάντων. Τῶν δὲ μοναχῶν κραζόντων τὸ κύριε ἐλέησον καὶ δακρυρροούντων, ἐνὶ ἐκάστῳ βαλὼν μετάνοιαν συγχώρησιν ἤτει».¹⁵

Ἀς σημειώσουμε τὴν φύση τῆς μετάνοιας τὴν ὁποία ἐπέβαλε ὁ αυτοκράτορας στὸν ἐαυτό του:

«καὶ πάντων τῶν μοναχῶν συγχώρησιν δόντων αὐτῷ, καὶ κοινωνίας τυχῶν, ἀνερχομένων αὐτῶν ἐν τῇ τραπέζῃ δοὺς σχοινίον μειρακίῳ καὶ ῥέκαν, ἔτυπτεν τοὺς πόδας αὐτοῦ λέγων οὕτως ἔεισελθε κακόγηρε ἐν τῇ τραπέζῃ». καὶ πάντων καθεσθέντων ἐκαθέσθη ὁ βασιλεὺς κλαίων καὶ ὀδυρόμενος».¹⁶

Ἡ ὡς ἄνω περιγραφή υπογραμμίζει τὴν ταπεινότητα τοῦ αυτοκράτορα, ὁ ὁποῖος υποκλίθηκε κατενώπιον τῶν μοναχῶν, γιὰ νὰ ζητήσει τὴ συγχώρηση τοῦ καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ σὴν αποτελεσματικότητας τῆς μεσολάβησης τῶν μοναχῶν με τὸν Θεό:

«τὸ δὲ πιττάκιον ὃ ἦν γεγραμμένον ἔχον τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ, βουλώσας ἀπέστειλεν εἰς τοὺς καλογήρους τοὺς ἀπολειφθέντας, ὡσαύτως καὶ εἰς τοὺς ἐν ἁγίοις Δερμοκαίτην, ἀποστείλας καὶ δύο κεντηνάρια εἰς τοὺς μοναχοὺς ἐν τῷ Ὀλύμπῳ, ἵνα εὕξωνται ὑπὲρ ψυχικῆς αὐτοῦ σωτηρίας. ὁ Δερμοκαίτης ἀναλαβόμενος τὸ τε χαρτίον καὶ λογάριον ὤρισε πάντα τοὺς μοναχοὺς τοῦ νηστεῦσαι δύο ἐβδομάδας καὶ εὕξασθαι ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ. τοῦ Δερμοκαίτου δὲ ἱσταμένου ἐν μιᾷ νυκτὶ καὶ εὐχομένου φωνὴ ἐγένετο πρὸς αὐτὸν ἀοράτως, ἔνίκησεν ἢ φιλανθρωπία τοῦ θεοῦ. ταύτης δὲ φωνῆς ἐκ τρίτου ἀκούσας, τὸ χαρτίον λαβὼν καὶ λύσας εὔρεν αὐτὸν καθαρὸν μὴ ἔχον γράμμα ἐν καὶ μόνον. προσκαλεσάμενος δὲ πάντας τοὺς μοναχοὺς καὶ ὑποδείξας αὐτό, ἐδόξασαν τὸν θεὸν πάντες. καὶ ποιήσαντες ἀφέσιμον πάντες οἱ μοναχοὶ ἀπέστειλαν αὐτὸ πρὸς τὸν βασιλέαν Ῥωμανόν, καὶ συνετάφη μετ' αὐτοῦ».¹⁷

Αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα προσιδιάζει ἐπαρκῶς με τὸ βυζαντινὸ ὄραμα γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς, ἕναν δρόμο που χαρακτηρίζεται ἀπὸ πολλὰ *τελώνεια*, τὰ «διόδια τοῦ οὐρανοῦ», που ἀντιπροσώπευαν τὶς ἁμαρτίες που διαπράχθηκαν ἀπὸ τὸν ἀποθανόντα.¹⁸ Ὁ *Βίος* τοῦ Βασιλείου τοῦ Νέου, που συνετάχθη κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ 10^{ου} αἰῶνα, περιέχει, σὲ μια προσθήκη τοῦ κυρίου χειρογράφου, μια πλήρη περιγραφή αὐτῶν τῶν *τελωνείων*,

15 Συνεχ. Θεοφ., 439, l. 8-17.

16 *Ibid.*, 439, l. 18-22. Ὁ χρονογράφος περιγράφει τὸν καθηρημένο αυτοκράτορα ὡς κακόγηρο, διατυπώνοντας ἕνα λογοπαίγνιο με τὴν ἀντίθεση καλόγηρος.

17 Συνεχ. Θεοφ., 439, l. 23/ 440, l. 14.

18 Every 1976, 139-151· Wortley 2001, 53-69· Constanas 2001, ἐδῶ 105-109.

λαμβάνοντας υπόψιν τα συγγράμματα του Ωριγένη, του Αντωνίου του Μεγάλου και του Κυρίλλου Αλεξανδρείας. Είκοσι δύο συνολικά, τα πρώτα επτά *τελώνεια* αντιστοιχούσαν σε ατομικές αμαρτίες που διεπράχθησαν με τις γλωσσικές εκφράσεις, την οπτική φορά και την ακουστική υποδοχή, όπως ο φθόνος και η αλαζονεία, που περιεγράφησαν στις αρχές του 5^{ου} αιώνα από τον Κύριλλο Αλεξανδρείας στην 14^η Ομιλία του.¹⁹ Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από τις αμαρτίες της κοινωνίας στο σύνολό της, όπως η τοκογλυφία και η αγάπη για το χρήμα. Η τελευταία ομάδα περιελάμβανε τα τρία θανατηφόρα αμαρτήματα, τη δολοφονία, την ειδωλολατρία και την πορνεία, και ορισμένες αμαρτίες οι οποίες θεωρούνται «αφύσικες», όπως η χρήση μαγείας, οι επωδοί και οι οιωνοί. Τα τελευταία διόδια της ψυχής, τα πιο δύσκολα για να διεξέλθει κάποιος, αντιπροσώπευαν την απανθρωπιά και τη σκληρότητα της καρδιάς. Οι πύλες φυλάσσονταν από αγγέλους με τρομακτική εμφάνιση, με κεφάλια φιδιών, δράκους και άλλα τέρατα, και μόνο η παρέμβαση ενός Αγίου θα μπορούσε να διευκολύνει το πέρασμά τους. Ολοκληρώνοντας τη μεταφορά, η μεσολάβηση του Αγίου λάμβανε τη μορφή πληρωμής ορισμένων συμβολικών *νομισμάτων*. Εκείνοι που δεν κατόρθωναν να διεξέλθουν ένα από αυτά τα διόδια, έπρεπε να αναμένουν με προκεχωρημένον ταλανισμό τη Δεύτερη Παρουσία του Χριστού και την Τελική Κρίση, ενώ οι υπόλοιποι εόρταζαν τον θρίαμβό τους τους στην ουράνια πόλη με τους αγγέλους και τους Αγίους.²⁰ Χάρη στη μεσολάβηση των μοναχών του Ολύμπου, το συνολικό τέλος των αμαρτιών του Ρωμανού Λακαπηνού αφαιρέθηκε και, ως απόδειξη της λύτρωσής του, ο κατάλογος των αμαρτιών του διαγράφηκε.

Παρόμοια μοτίβα ενέπνευσαν αισθήματα μετάνοιας και ταπεινότητας μεταξύ πολλών αυτοκρατόρων του 10^{ου} και 11^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τον Ματθαίο Εδέσσης, συγγραφέα ενός χρονικού στην αρμενική γλώσσα στις αρχές του 12^{ου} αιώνα, ο Ιωάννης Τζιμισκής, ο οποίος δολοφόνησε τον Νικηφόρο Φωκά, με τον οποίο είχε συγγενική σχέση, για να φτάσει στον θρόνο το 969, κατελήφθη, στο πέρας του βίου του, από έναν βίαιο φόβο για την Τελική Κρίση. Θρημώντας συνεχώς για το άδικο έγκλημα που είχε διαπράξει εναντίον του Νικηφόρου Φωκά, αποφάσισε να ζήσει μια ενάρετη ζωή και, αφού έστεψε αυτοκράτορα και συναυτοκράτορα τον Βασίλειο Β' και τον Κωνσταντίνο Η' αντίστοιχα, για τους οποίους είχε ασκήσει την κηδεμονία του, αποσύρθηκε σε μοναστήρι και διήγε μια ταπεινή και πτωχή ζωή. Οι βυζαντινές πηγές παρουσιάζουν μία εντελώς διαφορετική εκδοχή του βιολογικού πέρατος του Ιωάννη Τζιμισκή, ο οποίος φέρεται να δηλητηριάστηκε από τον παρακοιμώμενο Βασίλειο το 976 μ.Χ.²¹ Συγκεκριμένα, σχεδιάζουν το πορτρέτο ενός ευσεβούς και ταπεινού άνδρα, που αντιμετώπιζε με τα χέρια του τους ασθενείς που έπασχαν από λέπρα.²² Ο αυτοκράτορας υποτάχθηκε ταπεινά στην ποινή που επέβαλε ο Πατριάρχης Πολύευκτος (956-970), επειδή είχε μιάνει τα χέρια του με το αίμα του συγγενή του.²³ Ένα ποίημα του Ιωάννη Γεωμέτρη, στο δεύτερο μισό του 10^{ου} αιώνα, περιγράφει επίσης τη μετάνοια του Ιωάννη Τζιμισκή και περιέχει μια ομολογία του αυτοκράτορα, λίγο πριν τον θάνατό του.²⁴

19 PG, 77, col. 1073-1076.

20 Αγγελίδη 1980, 177-187· Morris 1995, 128· Marinis 2017, σπαράδην.

21 Λέων Διάκονος, 178· Σκυλιτζής, 311-312· Ιωάννης Ζωναράς, XVII, § 4.

22 Λέων Διάκονος, 99-100. Πρβ. Morris 1994, 199-214.

23 Πρβ. Dagron 1991, 165-178· Dagron 1993, 196· Dagron 1996, 124-125, 275-276.

24 Βλ. το ποίημα αρ. 3 στον Cramer 1841, 267-269. van Opstall 2008, 215.

Αυτό το μοντέλο του αυτοκράτορα-μοναχού ήταν αναντιλέκτως επιτυχές κατά τον 11^ο-12^ο αιώνα, όπως αποδεικνύεται από τον μεγάλο αριθμό αυτοκρατόρων που έλαβαν το μοναχικό σχήμα στο πέρας του βίου τους. Αρκετοί αυτοκράτορες έγιναν μοναχοί υπό την πίεση των πολιτικών συνθηκών, αλλά τα χρονικά του 11^{ου}-13^{ου} αιώνα τονίζουν ότι τα πνευματικά κίνητρα αναμίχθηκαν με αυτές τις πολιτικές πιέσεις.

Ένας μοναστικός τρόπος ζωής

Οι αυτοκράτορες που υιοθέτησαν τη μοναστική στάση τον 10ο αιώνα φαίνεται να εμπνέονται από έναν απλό και ενάρετο τρόπο βίου. Υπάρχουν, επομένως, ομοιότητες στα πορτρέτα των Νικηφόρου Φωκά (963-969) και Βασιλείου Β' (976-1025) που καταρτίστηκαν από τις βυζαντινές πηγές, παρά τις διαφορετικές πολιτικές συνθήκες. Ο Νικηφόρος Φωκάς είχε πράγματι επιβάλει την εξουσία του στην αυτοκράτειρα Θεοφανώ, μία ημέρα μετά τον απροσδόκητο θάνατο του Ρωμανού Β', και στους μικρούς υιούς του, τον Βασίλειο Β' και τον Κωνσταντίνο Η'.²⁵ Η νομιμότητά του ήταν πιθανό να τεθεί υπό αμφισβήτηση, μέχρι τη δολοφονία του από τον Ιωάννη Τζιμισκή το 969, ενώ αυτή του Βασιλείου Β' (976-1025) δεν αμφισβητήθηκε ποτέ λόγω της γέννησής του «στην πορφύρα».²⁶

Η ακραία ιδιοσυγκρασία του Νικηφόρου Φωκά είχε προκαλέσει κριτική από τους μοναχούς που τον περιέβαλαν και που έπρεπε να τον πείσουν να συναινέσει να νυμφευθεί την Θεοφανώ, τη χήρα του Ρωμανού Β'. Αυτή η αναφορά του Λέοντα Διακόνου συνέβαλε στη φήμη της μεγάλης ευσέβειας ενός αυτοκράτορα που ανήλθε στην εξουσία ενάντια στη θέλησή του και ο οποίος δεν είχε παρασυρθεί ποτέ στις απολαύσεις του παλατιού.²⁷ Σύμφωνα με αρκετούς χρονογράφους, ο Νικηφόρος Φωκάς φορούσε έναν τρίχινο χιτώνα ή ένα μάλλινο πουκάμισο κάτω από τα ρούχα του και διήρχετο τις νύκτες του στις προσευχές όταν δεν κοιμόταν στο έδαφος (*χαμαικοιτίες*), καλυμμένος με το κουκούλι που του έδωσε ο θεός του, Μιχαήλ Μαλεΐνος, σε ένα μικρό δωμάτιο στις πλαγιές της εκκλησίας της Θεοτόκου του Φάρου, πλησίον στα αυτοκρατορικά διαμερίσματα.²⁸ Εκεί δολοφονήθηκε ο αυτοκράτορας από τον Ιωάννη Τζιμισκή, το βράδυ της 11^{ης} Δεκεμβρίου 969, ενώ διείσδυε στις Αγίες Γραφές σύμφωνα με τον Λέοντα Διάκονο.²⁹ Το *Τυπικόν* που συντετέθη γύρω στο 973-975 από τον Αθανάσιο Αθωνίτη για το μοναστήρι του, το οποίο ιδρύθηκε κατά ένα μεγάλο μέρος χάρη στον Νικηφόρο Φωκά, είναι το παλαιότερο κείμενο που υποδηλώνει ότι ο εν λόγω αυτοκράτορας προσελκύστηκε από τον μοναστικό τρόπο ζωής και ότι είχε προγραμματίσει να αποσυρθεί σε ένα κελί στη Λαύρα προτού κληθεί να κυβερνήσει την αυτοκρατορία.³⁰

25 Λέων Διάκονος, 30-45· Σκυλιτζής, 254-255, 256-259. Cf. Cheynet 1990, 20-21, n° 1· Dagron 1996, 93-95.

26 Dagron 1994, 105-142· Dagron, 1996, 61-64.

27 Λέων Διάκονος, 49-51, 78, 89-90.

28 Λέων Διάκονος, 83-84. Σχετικά με την εκκλησία του Φάρου και το δωμάτιο που είχε διαμορφωθεί για τον Νικηφόρο Φωκά, βλ. Miranda 1964, 84· Guiland 1969, I, 353-354· Magdalino 2004, 15-30.

29 Λέων Διάκονος, 85-89. Σκυλιτζής, 279-280.

30 *Τυπικόν τῆς Λαύρας*, 102, 1.27- 103, 1.3 (γύρω στο 973-975).

Ο Μιχαήλ Ζ' (1071-1078) κατέδειξε, επίσης, μια έντονη προτίμηση για τον ενάρετο βίο των μοναχών, σύμφωνα με τον Μιχαήλ Ψελλό που ήταν ο δάσκαλός του και που υπήρξε πολύ ευνοϊκός προς αυτόν. Ο Μιχαήλ Ζ' δεν επιδόθηκε σε καμία από την ευχαρίστηση του παλατιού και διήγε μία απλή και λιτή ζωή, αφιερωμένη στη μελέτη της επιστήμης και της φιλοσοφίας, υπό την επίβλεψη του διδασκάλου του. Ο μαθητής του Μιχαήλ Ψελλού, Θεοφύλακτος Αχρίδας, ο οποίος υπήρξε διδάσκαλος του υιού του Μιχαήλ Ζ', Κωνσταντίνου Δούκα, είναι επίσης επαινετικός απέναντι στους προστάτες του, ιδίως τη Μαρία Αλανή, τη σύζυγο του Μιχαήλ Ζ'. Η Μαρία Αλανή είχε αποσυρθεί στο Παλάτι των Μαγγάνων, μετά την πρόσβαση στον θρόνο του Αλέξιου Α', το 1081, και ο έπαινος που τού απηύθυνε ο Θεοφύλακτος δείχνει με κάθε προφάνεια ότι τότε είχε λάβει το μοναχικό σχήμα.³¹

Τα πορτρέτα των αυτοκρατειρών που προέρχονται από πηγές από το τέλος του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα δίδουν την εντύπωση ότι οι μοναχικές αρετές κυριαρχούσαν στην αυτοκρατορική αυλή. Η περιγραφή των ιδιοτήτων και των αρετών της Άννας Δαλασσηνής, μητέρας του Αλέξιου Α', στην οποία προέβη η Άννα Κομνηνή, βρίσκεται πλησίον στο πορτρέτο της Μαρίας Αλανής, που σχεδιάστηκε από τον Θεοφύλακτο Αχρίδας. Η Άννα Δαλασσηνή, η οποία ήταν ήδη μοναχή πριν ο υιός της αναλάβει την εξουσία, διαβιούσε στο Παλάτι των Βλαχερνών, αλλά «τοῖς μοναχοῖς προσηκούσης διαγωγῆς οὐδαμῶς καταπεφρονῆκει, ἀλλὰ τὸ πλεῖον μὲν τῆς νυκτὸς τοὺς ἱεροὺς ἀπεπλήρου ὕμνους προσευχῆ τε συντόνω καὶ ἀγρυπνία συντετηκυῖα».³² Ο μοναχικός τρόπος βίου της, οι πολυάριθμοι μοναχοί που προσκαλούσε στο τραπέζι της, η λιτότητα που επέβαλε σε ολόκληρη την αυλή, μετέβαλε το παλάτι σε μοναστήρι, σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή, η οποία δεν κρύβει τον θαυμασμό της για τη γιαγιά της. Η Ειρήνη της Ουγγαρίας, σύζυγος του Ιωάννη Β' Κομνηνού (1118-1143), περιγράφεται επίσης ως πρότυπο αρετής και ευσέβειας, η απλότητα του βίου της ο οποίος συγκρίνεται με αυτή των μοναχών.³³

Βρίσκουμε στον Αλέξιο Α' τις μοναχικές αρετές της εγκράτειας και της σύνεσης, που τού είχε διδάξει η μητέρα του, η Άννα Δαλασσηνή, της οποίας την αξιοπρέπεια και τον εν μέτρω βίο τιμά ο Θεοφύλακτος Αχρίδας.³⁴ Η αφήγηση της τιμωρίας που επέβαλε ο Πατριάρχης Κοσμάς υπογραμμίζει επίσης τις μοναστικές τάσεις του αυτοκράτορα εκείνου ο οποίος δεν διστάζει να νηστεύει και να κοιμάται στο έδαφος και να φορά ένα μάλλινο πουκάμισο ως απόδειξη της ειλικρίνειας της μετάνοιάς του.³⁵ Ας προσθέσουμε ότι στον Αλέξιο άρεσε να αποσύρεται στο δωμάτιο που γειτνίαζε με την εκκλησία της Θεοτόκου του Φάρου, στη νότια πλευρά του, ένα δωμάτιο που είχε διαμορφωθεί για τον Νικηφόρο Φωκά και όπου αυτός εκεί δολοφονήθηκε.³⁶

31 Για τη Μαρία την Αλανή, βλ. Mullett 1984), 202-211.

32 Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς* Βιβλίο III, κεφ. VIII, § 3. Πρβ. Gautier 1980, 95-96· Malamut 2007, 138, 142, 161.

33 Moravcsik 1923, εδώ 43-51. Πρβ. Moravcsik 1970, 73-74. Πρβλ. Malamut 2007, 323-325, σχετικά με τις αρετές των αυτοκρατορισμών τον 12^ο αιώνα.

34 Θεοφύλακτος *Αχρίδας*, 235-239.

35 Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, Βιβλίο III, κεφ. VI.

36 Βλ. Meggenis 2019, 127, υποσ. 129.

Ένα απόσπασμα από τον *Βίο* του Κύριλλου Φιλεώτη μάς διδάσκει επιπλέον ότι ο αυτοκράτορας δεχόταν τους μοναχούς οιανδήποτε στιγμή της ημέρας, ανεξάρτητα από τις υποθέσεις της στιγμής. Όταν πληροφορείτο για την άφιξη ενός μοναχού στο Παλάτι, πρώτα δενόταν με μια ζώνη, όπως οι μοναχοί, στη συνέχεια τον χαιρετούσε «έσταυρωμένες έχων τὰς χεῖρας»,³⁷ δηλαδή σύμφωνα με το τελετουργικό που περιγράφεται στα τέλη του 11^{ου} αιώνα από τον Νικήτα Στηθάτο για τους ιερείς και τους μοναχούς του Στουδίου, οι οποίοι ήσαν μεγαλόσχημοι μοναχοί. Τα χέρια, τοποθετημένα σε σχήμα σταυρού και ενωμένα με εκείνα του φιλοξενούμενου προσώπου, συνόψιζαν τη μοναστηριακή ζωή, την ευσέβεια (*εὐλάβεια*), την αμοιβαία φιλία (*φιλία*), τον κοινό τρόπο ζωής (*ὁμοτροπία*) και την ταπείνωση (*ταπείνωσις*).³⁸ Αυτή η αποσαφήνιση εκ μέρους του Νικόλαου Κατασκεπηνού, συγγραφέα του *Βίου* του Κύριλλου Φιλεώτη, μπορεί να εξηγηθεί από την επιθυμία του να υπογραμμίσει την ευσέβεια του αυτοκράτορα και να τη θέσει σε σχέση με την ευσέβεια των Στουδιτών. Η θέση του Νικήτα Στηθάτου σχετικά με την πνευματική σημασία αυτού του τρόπου σωτηρίας περιέχει επίσης στοιχεία εγγίζοντα τη διδασκαλία του Συμεών του Νέου Θεολόγου, του οποίου ο Νικήτας υπήρξε μαθητής. Τα αποσπάσματα σχετικά με την «τοποθέτηση των χεριών που προκαλεί την ευλογία και την κατάβαση του Αγίου Πνεύματος» και το όραμα, μέσω του πνεύματος, για ό,τι δεν είναι ορατό, ανακαλούν στην μνήμη ιδιαίτερος τα κείμενα του Συμεών για το θέμα της ατομικής προσευχής, τη χάρη του Αγίου Πνεύματος και τη θέα του Θεού.³⁹ Ο υπαινιγμός του Νικόλαου Κατασκεπηνού για το στουδιτικό τελετουργικό, όπως αυτό περιγράφεται από τον Νικήτα Στηθάτο, μαρτυρεί την επιρροή της μυστικιστικής σκέψης του Αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου στη μοναστική πνευματικότητα του 12^{ου} αιώνα και, μέσω των μοναχών που ευρίσκοντο εγγύτερα στον αυτοκράτορα, στην αυτοκρατορική ευσέβεια.⁴⁰

Οι αυτοκράτορες ως μοναχοί: εξαναγκασμός ή κλήση;

Σύμφωνα με τον Μιχαήλ Ατταλειάτη, ο Μιχαήλ Στ', ο οποίος έπρεπε να παραδώσει την εξουσία στον Ισαάκιο Κομνηνό το 1057, δεν είχε καμία δυσκολία να εγκαταλείψει την αυτοκρατορική κατάστασή του και να υιοθετήσει το μοναχικό σχήμα.⁴¹ Ο Ισαάκιος Κομνηνός, ασθενής ήδη, αναγκάσθηκε και ο ίδιος το 1059 να παραδώσει την εξουσία στον Κωνσταντίνο Ι' Δούκα με την ηθική αυτοουργία των μελών του παλατιού, και αποσύρθηκε στο μοναστήρι του Στουδίου όπου, σύμφωνα με τον Συνεχιστή του Ιωάννη Σκυλίτζη, διαβιούσε ταπεινά, έχοντας αναλάβει την ευθύνη του θυρωρού του μοναστηριού.⁴² Ο Μιχαήλ Ζ' (1071-1078), ο οποίος έπρεπε να παραιτηθεί από τη διακυβέρνηση της

37 *Βίος Κύριλλου Φιλεώτου*, κεφ. 47, § 9, 232.

38 Νικήτας Στηθάτος, *Opuscules et lettres*, 494-496.

39 *Ibid.*, κεφ. 9, 498. Πρβ. Krivochéine 1986, 70-72, 79-86, 103-123, 185-212, 259- 275· Alfeyev 2000, 79-83, 89-95, 215-225.

40 Βλ. Meggenis 2019, 128.

41 Σχετικά με την άνοδο του Ισαάκιου Κομνηνού στον θρόνο, βλ. Shepard 1977, 22-30· Cheynet 1990, 68-69, n° 80, 339-344.

42 Συνεχιστής Σκυλίτζη, 108, l. 23-26, 109, l. 3-6. Όσον αφορά στην άνοδο του Κωνσταντίνου Ι' Δούκα στον θρόνο, καθώς ο ίδιος δεν ήταν βέβαιος για την εξουσία του, παρά μόνο μετά τον θάνατο του Ισαάκιου Κομνηνού, βλ. Stanescu 1966, 57-62· Cheynet 1990, 70-71, n° 82, 345.

αυτοκρατορίας το 1078 υπέρ του Νικηφόρου Βοτανειάτη, αποφάσισε επίσης να γίνει μοναχός και να αποσυρθεί, αρχικά, στο μοναστήρι του Στουδίου. Ορισμένοι χρονογράφοι προσθέτουν ότι υπετάχθη στη νέα κατάστασή του με ευτυχία, διότι είχε έλξη για εκτενές χρονικό διάστημα για τη μοναστική ζωή. Ο Μιχαήλ τότε χειροτονήθηκε ιερέας και, στη συνέχεια, ορίστηκε από τον Πατριάρχη Κοσμά, μητροπολίτη Εφέσου, αλλά μετέβη μόνον μία φορά στη μητρόπολή του και έζησε τα τελευταία του έτη στη Μονή του Μανουήλ, στην Κωνσταντινούπολη, ένα μοναστήρι που ανακαινίστηκε στις αρχές του 10^{ου} αιώνα από τον Ρωμανό Λακαπνύ. Σύμφωνα με τον Ματθαίο Εδέσσης, ο Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης (1078-1081) είχε κρίση συνείδησης στο τέλος της βασιλείας του λόγω του παράνομου τρόπου με τον οποίο είχε καταλάβει την εξουσία και αποφάσισε να καρεί μοναχός, αποσυρόμενος στο μοναστήρι της Περιβλέπτου. Να σημειώσουμε, ωστόσο, ότι αυτή η εκδοχή των γεγονότων δεν αντιστοιχεί με αυτήν πιθανότατα των Βυζαντινών χρονογράφων, σύμφωνα με τους οποίους ο Νικηφόρος Γ' αναγκάστηκε να καταφύγει στη Μονή της Περιβλέπτου για να διαφύγει από τους Κομνηνούς που είχαν καταλάβει την πόλη.⁴³

Τέλος, μπορούμε να αναφέρουμε τη διδακτική περίπτωση του Ρωμανού Δ' Διογένη, ο οποίος αναγκάστηκε το 1071 να λάβει το μοναχικό σχήμα, με την ελπίδα να σώσει τη ζωή του μετά την κατάληψη της εξουσίας από τον Μιχαήλ Ζ'.⁴⁴ Το τέλος του Ρωμανού Δ', όπως το αφηγείται ο Μιχαήλ Ατταλειάτης, είναι ένα πραγματικό μάθημα για ταπεινότητα σχετικά με τη ματαιοδοξία της δόξας και της δύναμης. Ο αυτοκράτορας έφυγε από το φρούριο του Τυροποιοίου, όπου οι άνδρες του Μιχαήλ Ζ' Δούκα τον αιχμαλώτισαν, ενδεδυμένο με ρούχα μαύρου μοναχού, υπό την φοβισμένη οπτική των συντρόφων του, οι οποίοι αισθάνονταν ανασφάλεια ενώπιον μιας τέτοιας στροφής της μοίρας. Ανεβασμένος σε ένα άθλιο υποζύγιο, πιθανότατα έναν μικρό όνο, ο αυτοκράτορας διέσχισε την Καππαδοκία και τη Φρυγία, προκαλώντας τη λύπη των κατοίκων αυτών των περιοχών που τον είχαν επευφημήσει όταν είχε αναχωρήσει για να αντιμετωπίσει τους Σελτζουκίδες.⁴⁵ Ο έκπτωτος αυτοκράτορας τυφλώθηκε, τιμωρία, την οποία οι χρονογράφοι θεωρούν περιττή και σκληρή, στη συνέχεια οδηγήθηκε στη νήσο Πρώτη, όπου πέθανε γρήγορα εξαιτίας των πληγών του.

Η μοναχική κουρά πριν από τον θάνατο

Η μοναχική κουρά λίγο πριν από τον θάνατο χρησιμοποιείται συχνά από τον 11^ο αιώνα με τον Μιχαήλ Δ', ο οποίος, ασθενής και φοβισμένος από την προσέγγιση του θανάτου, αποσύρθηκε στο μοναστήρι του Κοσμιδίου που είχε ιδρύσει και έλαβε το μοναχικό σχήμα λίγες ημέρες πριν πεθάνει, στις 10 Δεκεμβρίου 1041. Αυτή η συνήθεια πιστοποιείται ειδικά στα τέλη του 11^{ου} αιώνα και τον 12^ο αιώνα.

43 Άννα Κομνηνή, *Άλεξιάς*, Βιβλίο ΙΙΙ, κεφ. Ι, § 1. Πρβ. CHEYNET 1990, 89-90, n° 113, 355-357· Malamut 2007, 51-60

44 Με την προφανή συμπάθεια του Μιχαήλ Ατταλειάτη προς τον Ρωμανό Διογένη, του οποίου ήταν υποστηρικτής το 1068, και την ιδιαίτερος αρνητική γνώμη για τον Μιχαήλ Ζ' Δούκα, Kazhdan- Franklin 1984, 34-38. Για την καταστροφική μάχη του Ματζικέρτ το 1071 και το άδοξο τέλος της βασιλείας του Ρωμανού Δ' Διογένη, βλ. Cheynet 1980, 410-438· Cheynet 1990, 75-76, n° 94, 347-349.

45 Μιχαήλ Ατταλειάτης, 129, l. 17/ 130, l. 11.

Το *Τυπικόν* της Μονής του Χριστού Φιλανθρωπηνού, το οποίο ιδρύθηκε από την Ειρήνη Δούκαινα και τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό στις αρχές του 12^{ου} αιώνα, σημειώνει επίσης τριάντα πέντε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας, για τους οποίους υπήρχε εορτή την ημέρα του θανάτου τους και οι οποίοι προσδιορίζονταν με το μοναστικό όνομά τους. Συναντάμε ορισμένα από αυτά τα ονόματα στο *Τυπικόν* της Μονής της Κεχαριτωμένης, το οποίο συντάχθηκε μεταξύ 1106 και 1107 από την Ειρήνη Δούκαινα, τον *μεγάλο δούκα* των Σχολών της Ανατολής Ανδρόνικο Δούκα, ο οποίος εκάρη μοναχός υπό το όνομα Αντώνιος,⁴⁶ την Μαρία από τη Βουλγαρία, η οποία έλαβε το μοναστικό όνομα Ξένη, τον πατέρα του Αλέξιου Α΄, τον *κουροπαλάτη* Ιωάννη Κομνηνό, ο οποίος διατήρησε το βαπτιστικό όνομά του, τους αδελφούς της Ειρήνης Δούκαινας, τον *πρωτοστράτορα* Μιχαήλ, ο οποίος επίσης διατήρησε το βαπτιστικό του όνομα, τον *σεβαστό* Ιωάννη, μετέπειτα μοναχό Αντώνιο, και τέλος τους αδελφούς του Αλέξιου Α΄, τον *σεβαστοκράτορα* Ισαάκ και τον *μέγα δομέστικο* της Δύσης Αδριανό, οι οποίοι και οι δύο επέλεξαν το μοναστικό όνομα Ιωάννης.⁴⁷

Οι γυναίκες της οικογένειας συχνά υιοθετούσαν το μοναστικό όνομα «Ξένη». Αναφέρουμε, για παράδειγμα, τη σύζυγο του Ισαάκιου Κομνηνού (1057-1059), Αικατερίνη της Βουλγαρίας, κόρη του τσάρου της Βουλγαρίας Ιωάννη Βλαδισλαύου (1015-1018), τη μητέρα της Ειρήνης Δούκαινας, Μαρία της Βουλγαρίας, τη σύζυγο του σεβαστοκράτορα Ισαάκ, Ειρήνη της Αλανίας, εξαδέλφη της Μαρίας της Αλανίας, τη σύζυγο του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1118-1143), Ειρήνη της Ουγγαρίας και τη δεύτερη σύζυγο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180), Μαρία Αντιοχείας. Το ανωτέρω μοναστικό όνομα της «Ξένης» δεν επιλεγόταν μόνο από τις πριγκίπισσες ξένης καταγωγής, αλλά επίσης από την αδελφή του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού (1081-1118) Θεοδώρα και από την ανιψιά του Ευδοκία, κόρη του *σεβαστοκράτορα* Ισαάκ.⁴⁸ Μία σημείωση στο *Συναξάριον της Κωνσταντινουπόλεως* σχετικά με μια Αγία του 5^{ου} αιώνα, ονόματι Ευσεβία, η οποία είχε επιλέξει να ονομαστεί «Ξένη», πράγματι μάς διδάσκει ότι αυτό το όνομα συνόψισε τη δέσμευση της μοναστικής ιδιότητας που μετέβαλε τη μοναχή, ώστε να είναι ξένη προς τον επίγειο κόσμο. Αυτή η Αγία πρέπει να ήταν σχετικά γνωστή τον 10^ο αιώνα, αφού ο *Βίος* της εντάχθηκε στο Μηνολόγιο του Συμεών Μεταφραστή.⁴⁹

Αυτά τα διαφορετικά παραδείγματα δείχνουν ότι η μοναστική κουρά που ελάμβανε χώρα πριν από τον θάνατο, στην επιθανάτια κλίνη, είχε την αξία ενός απόλυτου χρίσματος που διέγραφε τις αμαρτίες και έδιδε πρόσβαση στη σωτηρία. Η μοναστική κουρά, στην πραγματικότητα, θεωρήθηκε από τη μοναστική παράδοση ως νέο βάπτισμα που έδιδε πρόσβαση σε μια τέλεια ζωή, καθάριζε τον μετανοηθέντα από όλες τις αμαρτίες του και τον οδηγούσε στη σωτηρία. Το μοναχικό σχήμα ήταν το ορατό σημείο μιας νέας ζωής αθωότητας και αγνότητας. Οι πηγές δεν διευκρινίζουν τις περισσότερες φορές, αν οι αυτοκράτορες ενδύονταν το *μικρό σχήμα* ή το *μεγάλο σχήμα*,⁵⁰ το οποίο δεν

46 *Τυπικόν Μονής Φιλανθρωπηνού*, n° 6, 49-50. Όσον αφορά στον Ανδρόνικο Δούκα, γιο του καίσαρα Ιωάννη Δούκα και ξάδελφος του αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα (1071-1078), βλ. Polemis 1968, n° 21· Cheynet 1990, 217, 279, 311, 348-349· Malamut 2007, 51, 339-340.

47 Για όλους τους ανωτέρω, βλ. Meggenis, 2019, 130-131 και υποσ. 147-153.

48 Για όλες τις ανωτέρω, βλ. Meggenis 2019, 131-132, υποσ. 156-162.

49 *PG*, 114, col. 981-1000.

50 Βλ. ιδιαίτερα Oltean 2020, σποράδην.

δινόνταν παρά μόνον μετά από αρκετά χρόνια μο βίου, αλλά η τελετή της μοναχικής κουράς του Μιχαήλ Δ', όπως την αφηγείται ο Μιχαήλ Ψελλός, μοιάζει σε όλα τα σημεία με την ακολουθία του *μεγάλου σχήματος*. Σε αυτές τις συγκεκριμένες περιπτώσεις, η μοναστική κουρά παραλειπόταν χωρίς τη δοκιμαστική περίοδο του δόκιμου μοναχού, όπως προβλέπεται από τη μοναστική παράδοση, τους κανόνες και την αυτοκρατορική νομοθεσία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αυτοκρατορική μετάνοια, όπως παρουσιάζεται στο μωσαϊκό του νάρθηκα της Αγίας Σοφίας ή στις λογοτεχνικές πηγές του 10^{ου}-12^{ου} αιώνα, εμφανίζεται ως στοιχείο που ενδέχεται να παγιώνει τη νομιμότητα της εξουσίας του αυτοκράτορα. Εάν η εξουσία είχε προέλθει από τη βία και την αμαρτία, θα μπορούσε να καθαριστεί από τα «άφθονα δάκρυα»⁵¹ της μετάνοιας και να γίνει νόμιμη ενώπιον του Θεού. Τα παραδείγματα του προφητάνακτα Δαβίδ, του Κωνσταντίνου Α' και του Θεοδόσιου Α', των οποίων οι βασιλείες είχαν σπιλωθεί με εγκλήματα αίματος ή σαρκικές αμαρτίες, δείχνουν ότι η αυτοκρατορική μετάνοια ήταν έμφυτη στη βασιλική ιδιότητα,⁵² αλλά οι πηγές που αναφέραμε υποδηλώνουν μία νέα σημασία αυτού του θέματος στην έκφραση της αυτοκρατορικής ευσέβειας από τον δέκατο αιώνα και ειδικά στον ενδέκατο και δωδέκατο αιώνα. Μπορούμε να εντοπίσουμε εκεί το αποτέλεσμα μιας επιρροής της μοναστικής πνευματικότητας, ιδίως της σκέψης του Συμεών του Νέου Θεολόγου, ο οποίος τόνισε στα γραπτά του την ανάγκη για μετάνοια μεταξύ των λαϊκών, επικαλούμενος ακριβώς το παράδειγμα του Δαβίδ, και ο οποίος προτρέπει τους «επίγειους κυρίαρχους» να είναι πιο ταπεινοί εν αναμονή της τελικής κρίσης.⁵³

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Άννα Κορμνηνή, *Άλεξιάς*, έκδ. D. R. Reinsch et A. Kambylis, Alexias, 3 τόμ., Berlin – New York 2001.
Ατταλειάτης Μιχαήλ, *Ιστορία*, έκδ. I. Pérez Martin, *Miguel Atalíates, Historia. Introducción, edición, traducción y comentario*, Madrid 2002.

Βαρσανούφιος & Ιωάννης Γαζαίος, *Correspondance*, έκδ. F. Neyt et P. de Angelis-Noah, L. Regnault, 5 τόμ., Paris, 1997-2002.

Βίος του Αγίου Βασιλείου του Νέου, Sullivan, Denis F., Alice-Mary Talbot, and Stamatina McGrath. 2014. *The Life of Saint Basil the Younger: Critical Edition and Annotated Translation of the Moscow Version*. Washington, DC. Νεοελληνική έκδοση από Δημήτριο Αποστολίδη, εκδ. Ζήτρος 2019.

Νικόλαος Κατασκεπηνός, *Βίος Κύριλλου Φιλέωτη*, κεφ. 37, σ. 154-163, § 2. Έκδοση: E. Sargologos, *La Vie de Cyrille le Philéote, moine byzantin († 1110) par Nicolas Katasképènos*, Bruxelles 1964.

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Adversus oppugnatores vitae monasticae*, PG, 47, col. 345-407.

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Comparatio regis cum monacho*, PG, 47, col. 387-392.

51 Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, 331, l. 458, σχετικά με τον Ρωμανό Λακαπηνό.

52 Dagron, *Empereur et prêtre*, 132-134.

53 Πρβ. Krivochéine 1986, 67-71, 156-159· Alfeyev 2000, 209-215.

Λέων Διάκονος, *Ιστορία*, έκδ. C. B. Hase, *Leonis diaconi Caloensis Historiae libri decem et liber De velitatione bellica Nicephori Augusti*, Bonn, 1828.

Σκυλίτζης Ιωάννης, Σύνοψις Ιστοριών, έκδ. J. Thurn, *Synopsis Historiarum*, Berlin – New York, 1973.

Στηθάτος Νικήτας, *Opuscules et lettres*, έκδ. J. Darrouzès, Paris 1961.

Συμεών Μάγιστρος και Λογοθέτης, *Χρονικόν*, έκδ. S. Wahlgren, *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, Berlin, 2006.

Συμεών Νέος Θεολόγος, *Κατηχήσεις*, XXXVI, σ. 332. Έκδοση: B. Krivochéine, *Syméon le Nouveau Théologien*, τόμοι 3, Paris 1963-1965.

Συνεχιστής Θεοφάνη, *Ιστορία*, έκδ. I. Bekker, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, Bonn 1838.

Τυπικόν της Λαύρας, έκδ. Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894, 102-122.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Αγγελίδη Χρ. Γ. (1980): *Ο Βίος του Οσίου Βασιλείου του Νέου*. Ιωάννινα.

Alfeyev H. St. (2000): *Symeon the New Theologian and Orthodox Tradition*. Oxford.

Cheyne J.-CL. (1980): *Mantzikert: un désastre militaire?*, Byz 50, 410-438

Cheyne J.-CL. (1990): *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*. Paris.

Constas N. (2001): *To Sleep, Perchance to Dream: the Middle State of Souls in Patristic and Byzantine Literature*, DOP 55, 91-124.

Cormack R. (1994): «The Emperor at St. Sophia: Viewer and Viewed», στο A. Guillou et J. Durand (έκδ.), *Byzance et les images*. Paris, 245-247.

Cramer J. A. (1841): *Appendix ad excerpta poetica: codex 352 suppl. Anecdota Graeca Parisina*. Oxford, 267-269.

Dagron G. (1970): *Les moines et la ville. Le monachisme à Constantinople jusqu'au concile de Chalcédoine (451)*, TM 4, 219-276.

Dagron G. (1991): *Le caractère sacerdotal de la royauté d'après les commentaires canoniques du XIIe siècle* στο: N. OIKONOMIDES, *Byzantium in the 12th century. Canon, Law, State and Society*. Athens, 165-178.

Dagron G. (1993): *L'iconoclasme et l'établissement de l'orthodoxie (726-847)* στο: J.-M. Mayeur, CH. (†) et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard (έκδ.), *Histoire du christianisme des origines à nos jours, IV, Évêques, moines et empereurs (610-1054)*. Paris 93-165.

Dagron G. (1993): *L'Église et la chrétienté byzantines entre les invasions et l'iconoclasme (VIIe – début VIIIe siècle)* στο: J.-M. Mayeur, CH. (†) et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard (έκδ.) *Histoire du christianisme des origines à nos jours, IV, Évêques, moines et empereurs (610-1054)*. Paris, 9-91.

Dagron G. (1993): *L'Église et l'État (milieu IXe-fin Xe siècle)* στο: J.-M. Mayeur, CH. (†) et L. Pietri, A. Vauchez, M. Venard *Histoire du christianisme des origines à nos jours, IV, Évêques, moines et empereurs (610-1054)*. Paris 1993, 167-240.

Dagron G. (1994): *Nés dans la pourpre*. TM 12, 105-142.

Dagron G. (1996): *Empereur et prêtre. Étude sur le "césaropapisme" byzantin*. Paris.

Darrouzès J. (1964): *Kékauménos et la mystique*, REB 22(1964), 282-284

Déroche V. (1993): *L'autorité des moines à Byzance du VIIIe au Xe siècle*, *Revue bénédictine* 103, 241-254.

Every G. (1976): *Toll Gates on the Air Way*, *Eastern Churches Review* 8(1976), σ. 139-151

- Filoramo G. (2007): *Foundations of power and conflicts of authority in late-antique monasticism: an introduction*, στο: A. Camplani-G. Filoramo (έκδ.), *Foundations of Power and Conflicts of Authority in Late-Antique Monasticism, Proceedings of the International Seminar*, Turin, December 2-4, 2004, Louvain, 1-10
- Filoramo G. (2007): *Le fondement de l'autorité charismatique dans le monachisme chrétien (IVe-Ve siècles): le discernement des esprits*, στο: Nelly AMRI et D. GRIL (εκδ.) *Saint et sainteté dans le christianisme et l'islam*, 37-54.
- Flusin B. (1983): *Miracle et histoire dans l'œuvre de Cyrille de Scythopolis*, Paris.
- Flusin B. (1985,1987): *Un fragment inédit de la vie d'Euthyme le patriarche?*, *TM* 9(1985), 119-131 (κείμενο και γαλλική μετάφραση), 10(1987), 233-260 (σχολιασμός).
- Flusin B. (2007): *Saint Sabas: un leader monastique à l'autorité contestée*, στο: A. Camplani et G. Filoramo (έκδ.), *Foundations of Power and Conflicts of Authority in Late-Antique Monasticism, Proceedings of the International Seminar*, Turin, December 2-4, 2004, Louvain, 195-216.
- Guilland R. (1969): *Études de topographie de Constantinople byzantine*, Amsterdam, τ. I.
- Gautier P. (1980): *Théophylacte d'Achrida. Discours, traités, poésies*, Thessalonique.
- Hausherr I. (1928): *Un grand mystique byzantin. Vie de Syméon le Nouveau Théologien (949-1022) par Nicéas Stéthatos*, Rome.
- Hausherr I. (1955): *Direction spirituelle en Orient autrefois*, Rome.
- Hussey J.M. (1967): *Byzantine Monasticism*, στο: J. M. Hussey, D. M. Nicol et G. Gowan (εκδ.), *The Cambridge Medieval History*, τ. IV, 2, Cambridge, 161-184.
- Jolivet-Lévy C. (1987): *L'image du pouvoir dans l'art byzantin (867-1056)*, *Byz* 57(1987), 441-470.
- Karlin-Hayter P. (1962): *Notes on the 'Vita Euthymii'*, *Byz* 32, 317-322.
- Karlin-Hayter P. (1963): *La 'préhistoire' de la dernière volonté de Léon VI*, *Byz* 33, 483-486
- Kazhdan A. P., S. F. (1984): *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge.
- Kouroupou M. et J. F. Vannier (2005): *Commemorations des Comnènes dans le typikon liturgique du Christ Philanthrope (ms. Panaghia Kamariotissa 29)*, *REB* 63, 41-69.
- Krivochéine B. (1986): *In the Light of Christ. Saint Symeon, the New Theologian (949-1022)*, Crestwood.
- Magdalino P. (1988): *The Bath of Leo the Wise and the 'Macedonian Renaissance' Revisited: Topography, Iconography, Ceremonial, Ideology*, *DOP* 42, 97-118.
- Magdalino P. (2004): *L'église du Phare et les reliques de la Passion à Constantinople (VIIe/VIIIe-XIIIe siècles)*, στο: J. DURAND-B. FLUSIN (έκδ.), *Byzance et les reliques du Christ*, Paris.
- Malamut É. (2007): *Alexis Ier Comnène*, Paris.
- Marinis V. (2017): *Death and the afterlife in Byzantium: the fate of the soul in theology, liturgy, and art*. New York.
- McGuckin J. A. (1996): *Symeon the New Theologian (d. 1022) and Byzantine monasticism*, στο: A. Bryer et Mary Cunningham (έκδ.), *Mount Athos and Byzantine Monasticism*, London, 17-35.
- Meggenis B.R. (2019): *L'empereur et le moine. Les relations du pouvoir impérial avec les monastères à Byzance (IXe XIIIe siècle)*. Lyon.
- Miranda S. (1964): *Les Palais des empereurs byzantins*. Mexico.
- Moravcsik G. (1923): *Szent Lázló Leánya és a Bizánci Pantokrator-monostor*, στο: *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei*, 7-8, 3-84.
- Morris R. (1994): *Succession and usurpation: politics and rhetoric in the late tenth century*, στο: P. MAGDALINO (έκδ.), *New Constantines: the Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries*. London.

- Morris R. (1995): *Monks and laymen in Byzantium, 843-1118*. Cambridge University Press.
- Mullett M. (1984): *The 'Disgrace' of the Ex-Basilissa Maria*, *BSI* 45, 202-211.
- Oikonomidès N. (1963): *La dernière volonté de Léon VI au sujet de la tétragamie (mai 912)*, *BZ* 56, 46-52, 265-270.
- Oikonomidès N. (1976): *Leo VI and the Narthex Mosaic of Saint Sophia*, *DOP* 30, 151-172.
- Oikonomidès N. (2004): *How to Become a Saint in Eleventh Century Byzantium*, στο: É. KOUNTOURAGALAKÈ (έκδ.), *The Heroes of the Orthodox Church*. Αθήνα, 476-484.
- Oltean L.-D. (2020): *Devenir moine à Byzance. Coutumes sociales, règles monastiques et rituels liturgiques*. Peeters.
- Papadopoulos-Kerameus A. (1909): *Varia graeca sacra*, St.-Pétersbourg.
- Polemis D. (1968): *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*. London.
- Ševčenko I. (1969-1970): *Poems on the Deaths of Leo VI and Constantine VII in the Madrid Manuscript of Scylitzès*, *DOP* 23-24, 187-228.
- Shepard J. (1977): *Isaac Comnenus' Coronation Day*, *BSI* 38, 22-30.
- Stanescu E. (1966): *Les réformes d'Isaac Comnène*, *RESEE4*, 57-62.
- Sullivan, Denis F., Alice-Mary T., and Stamatina M. (2014): *The Life of Saint Basil the Younger: Critical Edition and Annotated Translation of the Moscow Version*. Washington, DC.
- Tougher S.F. (1997): *The Reign of Leo VI (886-912), Politics and People*. Leyden.
- Turner, H. J. M. (1990): *St Symeon the New Theologian and Spiritual Fatherhood*. Leyden.
- van Opstall Emilie M. (2008): *Jean Géomètre. Poèmes en hexamètres et en distiques élégiaques*. Leyden.
- Westerink L. G. (1981): *Nicholas I Patriarch of Constantinople, Miscellaneous Writings*. Washington.
- Wortley J. (2001): *Death, Judgement and Hell in Byzantine 'Beneficial Tales'*, *DOP* 55, 53-69.

THE INFLUENCE OF THE SPIRITUALITY OF BYZANTINE MONASTICISM ON THE FORMATION OF IMPERIAL PIETY (9TH-12TH CENTURY)

Spyridon Panagopoulos, M.Sc

Historian-Byzantinologist, Patras - Hellas

Summary:

Imperial penance, as presented in the mosaic of the narthex of Hagia Sophia or in the literary sources of the 10th-12th centuries, appears as an element that might consolidate the legitimacy of the emperor's power. If power had come from violence and sin, it could be cleansed by the "abundant tears" of repentance and made lawful before God. The examples of the prophet David, Constantine I, and Theodosius I, whose reigns were tainted by crimes of blood or sins of the flesh, show that imperial repentance was inherent in kingship, but the sources we have cited suggest a new meaning for it. of the theme in the expression of imperial piety from the tenth century and especially in the eleventh and twelfth centuries. We can trace there the result of an influence of monastic spirituality, in particular the thought of Symeon the New Theologian, who emphasized in his writings the need for repentance among the laity, invoking precisely the example of David, and who exhorts the «earthly rulers» to be more humble in anticipation of the last judgment.

Keywords:

BYZANTIUM,
EMPEROR,
MONASTICISM,
SYMEON THE NEW THEOLOGIAN,
IMPERIAL PIETY,
SPIRITUALITY.